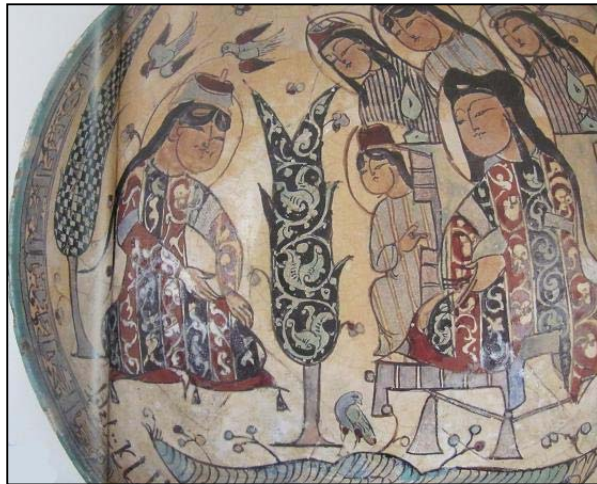

سید کاظم

دانشگاه کاشان

دانشکده معماری و هنر

گروه هنر اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته هنر اسلامی، گرایش سفال و سرامیک

عنوان:

بررسی نقوش و نمادهای آئینی در سفالینه‌های دوران

اسلامی ایران

اساتید راهنما:

جناب آقای دکتر ابوالقاسم دادور

جناب آقای مهندس عباس اکبری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد راستگوفر

بوسیله:

نازنین کوهزاد

دی ماه ۱۳۸۹

تقدیم به تمامی کسانی که دوستدار هنرند...

از اساتید گرامیم که در این راه مرا یاری دادند
سپاسگزارم

چکیده

موضوع این پژوهش، بررسی نقوش و نمادهای آئینی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران می‌باشد. نوع پژوهش، نظری-کاربردی، روش تحقیق تاریخی-توصیفی، شیوه کار اسنادی و ابزار گردآوری اطلاعات، فیش‌برداری، مشاهده و تصویربرداری از کتب و آثار تاریخی موزه‌ها و سایت‌های باستان‌شناسی می‌باشد. تعدادی از آثار دوران اسلامی به صورت نمونه انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفته است و سپس این آثار به دو روش کمی و کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

با مطالعه بر روی نقوش آثار سفالین دوران اسلامی و با توجه به پیشینه پرمایه این هنر زیبا، به این نتیجه دست می‌یابیم که اکثر نقوش بکار رفته بر روی این آثار با اعتقادات، باورها، تفکرات مذهبی و آئینی، آداب و رسوم، فرهنگ و حتی سیاست‌های زمان پیوندی زیبا، محکم و سازگار یافته‌اند و به صورت کتابی می‌توان تاریخ را در بطن این آثار یافت.

در این پژوهش، به صورت اختصاصی به نقوش و نمادهای آئینی پرداخته شده است؛ بررسی این نقوش و نمادها به شناخت بهتر و بیشتر باورها و اعتقادات مذهبی، آئینها و اعتقادات هنرمندان و خالقان این آثار یاری می‌رساند و این وجه تمایز میان این پژوهش با سایر تحقیقاتی است که در زمینه بررسی آثار سفالی و نقوش آنها انجام شده است. در پایان نیز به این نتیجه دست یافته‌ام که، اکثریت نقوش بکار رفته شده بر روی آثار سفالی، معنا و مفهوم خاصی دارند و برای رساندن پیام و منظور بخصوصی که مد نظر هنرمند بوده و در جریان فرهنگ، جامعه و سنت حضوری پررنگ داشته‌اند، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

کلمات کلیدی:

نقش، نماد، آئین، سفالینه، دوران اسلامی، ایران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات تحقیق
۱-۱	مقدمه
۵	۲-۱: موضوع تحقیق
۵	۳-۱: مسأله تحقیق
۵	۴-۱: پرسشهای تحقیق
۵	۵-۱: اهداف
۶	۶-۱: اهمیت و ضرورت
۶	۷-۱: فرضیات
۷	۸-۱: پیشینه تحقیق
۱۰	۹-۱: روش انجام تحقیق
۱۰	۱۰-۱: کاربردهای تحقیق
۱۲	فصل دوم: مفاهیم اسطوره، نقش، نماد و آئین
۱۲	۱-۲-۱- مفهوم اسطوره
۱۲	۱-۱-۲- تاریخچه پیدایش سمبل و اسطوره در ایران
۱۳	۲-۲- مفهوم نقش، نماد و نشانه
۱۳	۱-۲-۲- نقش چیست؟
۱۵	۲-۲-۲- مفهوم نماد و نشانه
۱۶	۱-۲-۲-۲- تفاوت نماد و نشانه
۱۷	۳-۲- مفهوم آئین
۱۹	فصل سوم: سفالینه‌های دوران اسلامی ایران
۱۹	۱-۳-۱- درآمدی بر سفالگری دوران اسلامی ایران

۲-۳- شیوه و تکنیکهای سفالینه‌های ایران

- ۲۰ از قرون اولیه اسلامی تا قرن نهم هجری
- ۲۱ ۱-۲-۳- تکنیکهای سفالهای بدون لعاب
- ۲۱ ۲-۲-۳- تکنیکهای سفالهای لعابدار

۳-۳- نقش و لعاب سفالینه‌های ایران

- ۲۲ از قرون اولیه اسلامی تا قرن نهم هجری
- ۳۳ ۴-۳- شیوه و تکنیکهای سفالگری از دوره صفویه تا دوران معاصر ایران
- ۳۳ ۱-۴-۳- شیوه و تکنیکهای سفالگری صفویه
- ۳۸ ۲-۴-۳- تکنیکهای سفالگری بعد از صفویه تا دوران معاصر
- ۴۰ ۵-۳- نقش و لعاب در سفالینه‌های دوره صفویه تا دوران معاصر ایران

فصل چهارم: پیشینه نقوش و نمادهای آئینی در سفالینه‌های

- ۴۳ ایران
- ۴۳ ۱-۴- دسته‌بندی نقوش و نمادهای آئینی در سفالینه‌های ایران
- ۴۴ ۱-۱-۴- نقوش حیوانی
- ۵۲ ۲-۱-۴- نقوش سماوی
- ۵۷ ۳-۱-۴- نقوش گیاهی
- ۵۸ ۴-۱-۴- نقوش طبیعی
- ۶۰ ۵-۱-۴- نقوش انسانی

فصل پنجم: نقوش و نمادهای آئینی در سفالینه‌های

- ۶۹ دوران اسلامی ایران
- ۷۰ ۱-۵- نقوش انتزاعی
- ۷۳ ۲-۵- نقوش سماوی
- ۷۴ ۳-۵- نقوش گیاهی

۸۳	۴-۵- نقوش حیوانی
۹۶	۵-۵- نقوش تلفیقی
۱۰۲	۶-۵- نقوش انسانی
۱۱۰	۷-۵- کتیبه‌ها
۱۳۲	فصل ششم: تعامل نقوش و نمادهای آئینی با ظروف سفالی
	۱-۶- اوضاع سیاسی و اقتصادی ایران در دوران اسلامی
۱۳۳	و تأثیر آن بر ایجاد نقوش و نمادهای آئینی در ظروف سفالین
	۲-۶- تأثیر اوضاع اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی
۱۳۷	بر نقوش و نمادهای آئینی ظروف سفالی
	۳-۶- باورها و عقاید شخصی سفالگران مسلمان
۱۴۵	و تأثیر آنها بر نقوش و نمادهای آئینی در ظروف سفالین
۱۴۹	۴-۶- ظروف سفالین و ارتباط آنها با نقوش و نمادهای آئینی
۱۵۴	۵-۶- آئینهای گوناگون و تأثیر آنها بر نقوش سفالینه‌ها در دوران اسلامی
۱۵۷	تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری
۱۶۶	فهرست مراجع
۱۷۰	منابع تصویرها
۱۷۸	گزارش پروژه عملی
۱۸۹	عکسهای پروژه عملی

فهرست تصویرها

شماره تصویر	صفحه
● تصویر ۱-۳ - کاسه سفالین با لعاب گلی کتیبه‌دار، شوش، قرن ۳ هجری	۲۳
● تصویر ۲-۳ - کاسه سفالین با لعاب گلی کتیبه‌دار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری	۲۴
● تصویر ۳-۳ - کاسه با تکنیک اسگرافیتو،	
گروس (ناحیه‌ای در کردستان)، قرون ۴ و ۵ هجری	۲۵
● تصویر ۴-۳ - بشقاب با طرح کنده، نیشابور، قرن ۳ هجری	۲۶
● تصویر ۵-۳ - سفال گبری، نیشابور، قرن ۳ هجری	۲۶
● تصویر ۶-۳ - سفال با نقاشی روی لعاب، کاشان، قرون ۶ و ۷ هجری	۲۷
● تصویر ۷-۳ - سفال مشبک، ایران، قرن ۶ هجری	۲۷
● تصویر ۸-۳ - سفال با نقاشی زیرلعاب، ایران، قرن ۱۰ هجری	۲۸
● تصویر ۹-۳ - سفال با تزئین بریده و حک شده، ایران، قرن ۷ هجری	۲۹
● تصویر ۱۰-۳ - سفال با نقاشی جلادار، ری، قرن ۶ هجری	۳۰
● تصویر ۱۱-۳ - بشقاب با تکنیک زرین‌فام، احتمالاً گرگان، قرن ۷ هجری	۳۱
● تصویر ۱۲-۳ - بطری زرین‌فام، احتمالاً ری، قرن ۶ و ۷ هجری	۳۱
● تصویر ۱۳-۳ - بشقاب مینایی، ساوه، قرن ۶ هجری	۳۲
● تصویر ۱۴-۳ - ظرف کوباچه، اصفهان، قرن ۱۱ هجری	۳۳
● تصویر ۱۵-۳ - ظرف کوباچی، ایران، قرن ۹ هجری	۳۵
● تصویر ۱۶-۳ - بشقاب گامبرون، قرن ۱۲ هجری	۳۶
● تصویر ۱۷-۳ - بشقاب با تکنیک معروف به سفید و آبی، تبریز، قرن ۱۰ هجری	۳۶
● تصویر ۱۸-۳ - سفال تکرنگ کرمان، قرن ۱۱ هجری	۳۷
● تصویر ۱۹-۳ - ظرف ایزنیک، ترکیه، قرن ۹ هجری	۳۷
● تصویر ۲۰-۳ - نمونه‌ای از ظروف محلی، قرن ۱۲ هجری	۳۸

- تصویر ۳-۲۱- ظرف تقلیدی از چین، نیشابور، قرن ۱۲ هجری..... ۳۹
- تصویر ۳-۲۲- کاسه با نقوش انسانی و گیاهی، نیشابور، قرن ۱۱ هجری..... ۴۰
- تصویر ۳-۲۳- نقش خورشیدخانم در کاسه متعلق به دوران قاجار، قرن ۱۲ هجری..... ۴۲
- تصویر ۴-۱- نقش بز کوهی در سفال تپه حصار، ۳۶۰۰ ق.م..... ۴۵
- تصویر ۴-۲- نقش بز کوهی در بشقاب سفالی، نیشابور، قرن ۴ هجری..... ۴۵
- تصویر ۴-۳- نقش اسب بالدار در سفال، زیویه، اواخر قرن ۸ ق.م..... ۴۶
- تصویر ۴-۴- نقش اسب بالدار در ظرف زرین‌فام، ری، قرن ۶ هجری..... ۴۷
- تصویر ۴-۵- نقش پرندگان بال‌گشوده در سفال گودین‌تپه، هزاره ۳ ق.م..... ۴۷
- تصویر ۴-۶- نقش پرندگان بال‌گشوده در سفال گودین‌تپه، هزاره ۳ ق.م..... ۴۷
- تصویر ۴-۷- نقش پرندگان در سفال سیلک کاشان، هزاره ۴ ق.م..... ۴۸
- تصویر ۴-۸- کوزه با نقش پرنده، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۴۸
- تصویر ۴-۹- بشقاب با نقش پرنده‌ای در حال پرواز، آمل، قرن ۴ هجری..... ۴۸
- تصویر ۴-۱۰- تصویر گاودال، زیویه، قرن ۸ ق.م..... ۴۹
- تصویر ۴-۱۱- تصویر گاودال، زیویه، قرن ۸ ق.م..... ۴۹
- تصویر ۴-۱۲- نقش گاو در ظرفی سفالی، ایران، قرن ۶ هجری..... ۵۰
- تصویر ۴-۱۳- نقش شیر در آجرهای لعابدار آپادانای شوش، قرن ۵ ق.م..... ۵۱
- تصویر ۴-۱۴- نقش شیر بر روی سفال زرین‌فام، کاشان، قرن ۷ هجری..... ۵۱
- تصویر ۴-۱۵- نقش خورشید در سفال شهر سوخته، سیستان، هزاره ۳ ق.م..... ۵۲
- تصویر ۴-۱۶- تصویر ستاره چندپر نماد خورشید در میان شاخهای بزکوهی،
تپه حصار، ۳۵۰۰ ق.م..... ۵۳
- تصویر ۴-۱۷- ظرف با نقش خورشید، کاشان، قرن ۷ هجری..... ۵۳
- تصویر ۴-۱۸- نقش ماه در میان شاخهای بزکوهی، شوش، ۳۶۰۰ تا ۴۰۰۰ ق.م..... ۵۵
- تصویر ۴-۱۹- نقش صلیب مالتی در میان شاخهای بزکوهی، سیلک، هزاره ۴ ق.م..... ۵۶

- تصویر ۴-۲۰- صلیب مالتی در ظرف سفالی، کاشان، قرن ۷ هجری..... ۵۷
- تصویر ۴-۲۱- نقش گل چندپر بر روی سفال زیویه، قرن ۸ ق.م..... ۵۷
- تصویر ۴-۲۲- نقش گل هشتپر در کاسه سفالی، ری، قرن ۸ هجری..... ۵۸
- تصویر ۴-۲۳- نقش امواج آب در میان شاخهای بزکوهی،
شوش، ۳۶۰۰ تا ۴۰۰۰ ق.م..... ۵۹
- تصویر ۴-۲۴- کاسه با نقاشی رولعابی، ساوه، قرن ۶ هجری..... ۵۹
- تصویر ۴-۲۵- نقش انسان بر روی سفال،
تپه موشه‌لان اسماعیل‌آباد، هزاره ۵ و ۴ ق.م..... ۶۰
- تصویر ۴-۲۶- نقش انسان در سفال سیلک، هزاره ۴ ق.م..... ۶۱
- تصویر ۴-۲۷- نقش انسان در حال اجرای مراسم در سفال شوش، هزاره ۴ ق.م..... ۶۱
- تصویر ۴-۲۸- نقش انسان- مار در سفال شوش، هزاره ۴ ق.م..... ۶۲
- تصویر ۴-۲۹- نقش انسان در حال اجرای رقص آئینی، تل جری، هزاره ۴ ق.م..... ۶۲
- تصویر ۴-۳۰- نقش انسان در ظرف سفالی، نیشابور، قرن ۴ هجری..... ۶۳
- تصویر ۵-۱- بطری با نقش دایره، ایران، قرن ۱ هجری..... ۷۱
- تصویر ۵-۲- کاسه‌ای با نقش چلیپا، نیشابور یا سمرقند، قرن ۳ هجری..... ۷۲
- تصویر ۵-۳- نقش خورشیدخانم بر روی فلاسک سفالی، ایران، قرن ۶ هجری..... ۷۳
- تصویر ۵-۴- سفال نخودی با نقش گل رز، ایران، قرن ۱ هجری..... ۷۴
- تصویر ۵-۵- کاسه با نقش نخل، ایران، قرن ۱ هجری..... ۷۶
- تصویر ۵-۶- نقش شکوفه در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۷۷
- تصویر ۵-۷- کاسه با نقش گل و بته انتزاعی، ایران، قرن ۳ هجری..... ۷۷
- تصویر ۵-۸- کاسه با گل و بته انتزاعی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۷۸
- تصویر ۵-۹- نقش نیلوفر در کاسه سفالی، ایران، قرن ۹ هجری..... ۷۹
- تصویر ۵-۱۰- درخت شکوفا در ظرف سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۸۰

- تصویر ۵-۱۱- نقش سرو در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۸۱
- تصویر ۵-۱۲- نقش سرو در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۸۲
- تصویر ۵-۱۳- نقش سرو در کنار نقوش حیوانی، کاشان، قرن ۶ هجری..... ۸۳
- تصویر ۵-۱۴- نقش شیر انتزاعی در بشقاب سفالی،
نیشابور یا منطقه‌ای در مازندران، قرن ۳ و ۴ هجری..... ۸۴
- تصویر ۵-۱۵- ظرف سفالی با دسته‌های شیرمانند، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۸۵
- تصویر ۵-۱۶- نقش شیر و خورشید، کاشان، قرن ۶ هجری..... ۸۵
- تصویر ۵-۱۷- بز کوهی در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۸۶
- تصویر ۵-۱۸- کاسه با نقش بز کوهی، کنگاور، قرن ۵ هجری..... ۸۶
- تصویر ۵-۱۹- نقش پرندگان در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۸۷
- تصویر ۵-۲۰- نقش پرندگان در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۸۷
- تصویر ۵-۲۱- نقش پرندۀ انتزاعی در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری..... ۸۸
- تصویر ۵-۲۲- نقش پرندۀ در دو کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری..... ۸۸
- تصویر ۵-۲۳- کاسه سفالی با نقشی شبیه به طاووس، نیشابور قرن ۴ هجری..... ۸۹
- تصویر ۵-۲۴- نقش طاووس در کاسه سفالی،
منطقه آق کند یا آذربایجان، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۸۹
- تصویر ۵-۲۵- نقش عقاب در کاسه سفالی،
احتمالاً منطقه آق کند، قرن ۵ و ۶ هجری..... ۹۰
- تصویر ۵-۲۶- نقش عقاب در بشقاب سفالی، کاشان، قرن ۶ هجری..... ۹۰
- تصویر ۵-۲۷- ظرف سفالی با نقش مرغ و خروس، ایران، قرن ۵ هجری..... ۹۲
- تصویر ۵-۲۸- مشربه‌ای به شکل خروس، ایران، قرن ۵ هجری..... ۹۲
- تصویر ۵-۲۹- نقش اسب در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری..... ۹۳
- تصویر ۵-۳۰- نقش اسب سواران در بشقاب سفالی، کاشان، قرن ۵ هجری..... ۹۴

- تصویر ۵-۳۱- نقش گاو بر روی کاسه،
 یاسکند (از توابع شهرستان بیجار)، قرون ۴ و ۵ هجری ۹۴
- تصویر ۵-۳۲- نقش گاو در ظرفی سفالی، ایران، قرن ۶ هجری ۹۵
- تصویر ۵-۳۳- نقش دو ماهی در ظرف سفالی، کاشان، قرن ۷ هجری ۹۶
- تصویر ۵-۳۴- کاسه با نقش اسب با سر انسان، نیشابور، قرن ۳ هجری ۹۷
- تصویر ۵-۳۵- کاسه با نقش چهارپا با سر پرنده،
 نیشابور یا سمرقند، قرن ۳ هجری ۹۸
- تصویر ۵-۳۶- کاسه هشت گوش با نقش ققنوس، ایران، قرن ۵ هجری ۹۹
- تصویر ۵-۳۷- ظرفی با نقش ققنوس، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری ۱۰۰
- تصویر ۵-۳۸- نقش ققنوس در ظرف سفالی، ایران، قرن ۶ هجری ۱۰۰
- تصویر ۵-۳۹- نقش ققنوس در ظرف سفالی، ایران، قرن ۶ هجری ۱۰۰
- تصویر ۵-۴۰- مجسمه هارپی از سفال، ایران، قرن ۶ هجری ۱۰۱
- تصویر ۵-۴۱- نقش گریفین در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری ۱۰۱
- تصویر ۵-۴۲- ظرف سفالی با نقش انسان، نیشابور، قرن ۴ هجری ۱۰۳
- تصویر ۵-۴۳- چرخه شاهزاده در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ یا ۶ هجری ۱۰۵
- تصویر ۵-۴۴- چرخه شاهزاده در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ یا ۶ هجری ۱۰۵
- تصویر ۵-۴۵- ظرف با نقش شاهزاده و نقوش حیوانی، ایران، قرن ۶ هجری ۱۰۵
- تصویر ۵-۴۶- ظرف مأكولات با نقش انسان، گرگان، قرن ۶ و ۷ هجری ۱۰۶
- تصویر ۵-۴۷- مشربه با نقش انسان در حال رقص، ایران، قرن ۵ هجری ۱۰۷
- تصویر ۵-۴۸- کاسه سفالی با نقش رقص درویشان، ری، قرن ۶ یا ۷ هجری ۱۰۸
- تصویر ۵-۴۹- نقش چهره انسان بر لبه بطری سفالی، کاشان، قرن ۵ هجری ۱۰۹
- تصویر ۵-۵۰- چهره انسان بر روی کاسه، ایران، قرن ۵ هجری ۱۰۹
- تصویر ۵-۵۱- نقش چهره انسان، کاشان، قرن ۵ هجری ۱۱۰

- تصویر ۵-۵۲- کاسه با کتیبه، نیشابور، قرن ۳ هجری ۱۱۱
- تصویر ۵-۵۳- کاسه با کتیبه‌ای با خط کوفی، نیشابور، قرن ۳ هجری ۱۱۲
- تصویر ۵-۵۴- کاسه کتیبه‌دار، نیشابور، قرن ۳ هجری ۱۱۲
- تصویر ۵-۵۵- قاب سفالی با نوشته‌ای درشت، نیشابور، قرن ۳ یا ۴ هجری ۱۱۳
- تصویر ۵-۵۶- کاسه با نوشته‌ای غیرعادی، نیشابور، قرن ۳ یا ۴ هجری ۱۱۳
- تصویر ۵-۵۷- کاسه‌ای با کتیبه کوفی، ناحیه گروس، قرن ۴ و ۵ هجری ۱۱۴
- تصویر ۵-۵۸- کوزه با نقش حیوان و کتیبه به خط کوفی، کاشان، قرن ۵ هجری ۱۱۴
- تصویر ۵-۵۹- کاسه با نوشته دعای خیر، قرن ۵ هجری ۱۱۵
- تصویر ۵-۶۰- آلبارلو با نوشته کوفی، کاشان، قرن ۵ هجری ۱۱۶
- تصویر ۵-۶۱- کاسه با ابیات شعر، احتمالاً گرگان، قرن ۶ هجری ۱۱۶
- تصویر ۵-۶۲- ظرف با نوشته، کاشان، قرن ۶ هجری ۱۱۷
- تصویر ۵-۶۳- دو کاسه با نوشته انتزاعی، نیشابور یا سمرقند، قرن ۳ و ۴ هجری ۱۱۸
- تصویر ۵-۶۴- دو کاسه با نوشته انتزاعی، نیشابور یا سمرقند، قرن ۳ و ۴ هجری ۱۱۸
- تصویر ۵-۶۵- کاسه با نوشته غیرعادی، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری ۱۱۸
- تصویر ۵-۶۶- کاسه، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری ۱۱۹
- تصویر ۶-۱- کاشی مربع شکل، دوران قاجار، قرن ۱۲ هجری ۱۳۴
- تصویر ۶-۲- نقش هارپی در بشقاب سفالی، قرون ۱۰ و ۱۱ هجری ۱۳۵
- تصویر ۶-۳- نقش فردی در حال جنگ یا شکار در کاسه سفالی،
ایران، قرن ۵ و ۶ هجری ۱۳۶
- تصویر ۶-۴- کاسه سفالی زرین‌فام با نوشته‌ای با مضمون دعای خیر،
کاشان، قرن ۷ هجری ۱۳۸
- تصویر ۶-۵- ماکت سفالین با نقش قالبی، گرگان، قرن ۶ هجری ۱۳۹
- تصویر ۶-۶- مشربه با نقش انسان در حال رقص، ایران، قرن ۵ هجری ۱۳۹

- تصویر ۶-۷- نقش ققنوس در ظرف سفالی، ایران، قرن ۶ هجری ۱۴۰
- تصویر ۶-۸- کاشی طلاکاری شده با تصویر بهرام و آزاده، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۰
- تصویر ۶-۹- تنگ سفالین زرین‌فام با نقش زوج شاهزاده، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۱
- تصویر ۶-۱۰- نقش هارپی در کاسه سفالی، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۱
- تصویر ۶-۱۱- ظرف سفالین با نقش چهره‌های درشت، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۲
- تصویر ۶-۱۲- نقش افراد سوگوار در کاسه سفالین مینایی، گرگان، قرن ۶ هجری ۱۴۲
- تصویر ۶-۱۳- کاسه سفالی مینایی با نقش نخل تزئینی،
ری یا کاشان، قرن ۶ هجری ۱۴۳
- تصویر ۶-۱۴- کاسه زرین‌فام کتیبه‌دار، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۳
- تصویر ۶-۱۵- کتیبه در ظرف زرین‌فام، گرگان، قرون ۶ و ۷ هجری ۱۴۴
- تصویر ۶-۱۶- نقش ضحاک ماردوش بر روی سفالینه،
شیخ‌تپه ارومیه، قرن ۵ هجری ۱۴۴
- تصویر ۶-۱۷- قاب سفالین زرین‌فام، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۶
- تصویر ۶-۱۸- کاسه زرین‌فام با نقش انسان در مرکز،
احتمالاً گرگان، قرن ۷ هجری ۱۴۶
- تصویر ۶-۱۹- نقش هاله مقدس در قاب سفالین زرین‌فام، کاشان، قرن ۷ هجری ۱۴۷
- تصویر ۶-۲۰- نقش حیوان با سر انسان در کاسه سفالی،
گروس، قرن ۴ و ۵ هجری ۱۴۸
- تصویر ۶-۲۱- نقش انسان در حال رقص بر روی ظرف سفالی،
ایران، قرن ۵ هجری ۱۴۸
- تصویر ۶-۲۲- کاسه با نوشته آئینی، احتمالاً گرگان، قرن ۳ هجری ۱۴۹
- تصویر ۶-۲۳- کاسه با نوشته زیرلعاب، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری ۱۵۰
- تصاویر ۶-۲۴ و ۶-۲۵- دوکاسه با نقش زوج شاهزاده، ایران، قرن ۵ یا ۶ هجری ۱۵۰

- تصویر ۶-۲۶- نقش انسان در لباس محرمات در کاسه مینایی،
ایران، قرن ۶ هجری ۱۵۱
- تصویر ۶-۲۷- کاسه با نوشته دعای خیر، نیشابور، قرن ۳ هجری ۱۵۲
- تصویر ۶-۲۸- بشقاب سفالین با دوازده علامت صور فلکی،
شمال ایران، قرن ۳ هجری ۱۵۲
- تصویر ۶-۲۹- کاسه سفالی زرین فام با نقشی یادآور باغ بهشت،
کاشان، قرن ۷ هجری ۱۵۳
- تصویر ۶-۳۰- چهار کاشی ستاره و چلیپا، کاشان، قرون ۶ و ۷ هجری ۱۵۳
- تصویر ۶-۳۱- نقش نمادین مرد و زنی در اطراف درختی نمادین در سفال،
ساوه، قرون ۶ و ۷ هجری ۱۵۴
- تصویر ۶-۳۲- نقش برجسته موجودات نیمه‌خدایی بر روی آجرهای لعابدار،
شوش، قرن ۱۲ قبل از میلاد ۱۵۵

فهرست جدولها

شماره جدول	صفحه
● جدول ۴-۱- نقوش و نمادهای حیوانی در سفالینه‌های دوران باستان	۶۴
● جدول ۴-۲- نقوش و نمادهای سماوی در سفالینه‌های دوران باستان	۶۶
● جدول ۴-۳- نقوش و نمادهای گیاهی در سفالینه‌های دوران باستان	۶۷
● جدول ۴-۴- نقوش و نمادهای طبیعی در سفالینه‌های دوران باستان	۶۷
● جدول ۴-۵- نقوش و نمادهای انسانی در سفالینه‌های دوران باستان	۶۸
● جدول ۵-۱- نقوش و نمادهای انتزاعی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۰
● جدول ۵-۲- نقوش و نمادهای سماوی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۱
● جدول ۵-۳- نقوش و نمادهای گیاهی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۲
● جدول ۵-۴- نقوش و نمادهای حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۴
● جدول ۵-۵- نقوش و نمادهای تلفیقی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۷
● جدول ۵-۶- نقوش و نمادهای انسانی در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۲۹
● جدول ۵-۷- کتیبه در سفالینه‌های دوران اسلامی	۱۳۱

فصل اول: کلیات تحقیق

در این فصل اندکی به کلیات این پژوهش می‌پردازیم. هدف از بیان کلیات تحقیق، روشن شدن هر چه بهتر و بیشتر موضوع پژوهش، هدف از برگزیدن این عنوان و پاسخ به سئوالاتی است که دغدغه اصلی برای انجام این پژوهش، می‌باشد.

۱-۱: مقدمه

سرزمین ایران از دیرباز با سنن، آداب و رسوم، مراسم و آئینهای گوناگون عجیب بوده و ایرانیان در برپایی جشنها و مراسم از پیشگامان در جهان می‌باشند. در این راستا به نظر می‌رسد پژوهش در مورد آثار این عقاید، مراسم و آئینها، برای شناخت بیشتر فرهنگ، اندیشه، تفکرات، عقاید و باورها ضروری باشد.

اهمیت سفال تنها به عنوان کهن‌ترین صنعت دستی بشر نیست، بلکه سفال با نقش و نگارهایی که سازندگان در پس قرن‌ها به آن داده‌اند، تاریخ، فرهنگ و هنر انسانها را نیز به نسلهای بعد منتقل کرده است.

همانطور که با نگاه کردن به نخستین سفال منقوش مربوط به هزاره پنجم قبل از میلاد می‌توان از همه دستاوردها و مفاهیم هنری آن دوره آگاه شد. نقوش انسانی زن و مرد در حالت‌های نیایش، شکار، عروسی، ضیافت، رقص، دعا، نواختن موسیقی و... در دوره‌های پیش از اسلام بر روی سفال و در نقاط مختلف ایران یافت شده است.

«بعد از اسلام و به دلیل تغییر در معانی فرهنگ [منظور حکمفرما شدن فرهنگ اسلامی است]، این نقوش اکثراً جای خود را به شخصیت‌های برجسته شاهکارهای ادبی مانند خسرو و شیرین، لیلی و مجنون و بهرام و آزاده دادند.» (www.Chn.ir، ۸۴/۵/۲۹)

انسان، از ابتدای خلقت با نیروهای ماورایی ارتباط برقرار می‌کرده است و بر پایه باورها و عقاید خویش آثاری خلق کرده که هر کدام نشان از عقیده و باوری خاص بوده و اهمیت مذهب و هنر را در زندگی انسان می‌نمایاند.

با توجه به اینکه ایران سرزمینی است با پشتوانه غنی از آثار باستانی اقوام دیرین و ساکنان اولیه این سرزمین، ایرانیان، از همان ابتدا دارای روحی معنوی، و سنتی غنی بوده‌اند، آثار هنری خویش را نیز بر پایه باورها، عقاید و سنتهایی که به آنها پایبند بودند، خلق می‌کردند.

«مذهب نقش موثری در پدیده‌های هنری همچون شعر، موسیقی، نقاشی و حرکات موزون دارد. ارتباط متقابل بین این دو مقوله بسیار درهم‌تنیده و انفکاک ناپذیر است. به‌گونه‌ای که می‌توان از طریق هر کدام به معرفی و شناخت دیگری پرداخت. در واقع با شناخت پدیده‌های هنری و کاربرد صحیح آنها می‌توان مفاهیم مذهبی را با درجه اثرگذاری بیشتر و پایاتری به مخاطب منتقل کرد.» (فرید، ۱۳۸۶، ۱۶۰)

یکی از گرانبهارترین و قدیمی‌ترین میراث به جا مانده از گذشتگان و هنر آنها نقوش سنتی است. نقوشی که ریشه در دل فرهنگ ما دارد، نقوشی که با قلب تاریخ تپیده و به زندگی ادامه داده‌اند.

به طور کلی باید گفت موارد ذیل صفت خاص هنر ایران است که سبب پیدایش آثاری شده که تفکر خاص مذهبی را در اکثر نقوش آنها می‌توان حس کرد:

«- هنر ایران با زندگی پیوند نزدیک دارد و تار و پود آن از تجربیات بشری بافته شده است. آنچه را خوارمایه و بازاری است، می‌آراید و زیور می‌بخشد و مقام شاهی و خدایی را می‌ستاید. در همه دوران باستان هنر ایران، نیروهای آسمانی را می‌جوید و می‌کوشد تا به وسیله‌ای با این نیرو ارتباط بیابد، از او یاری بخواهد، قهر و خشم او را فرو بنشانند، و او را مدح و ستایش کند. هر نقش و شکلی وسیله‌ای برای پرستش، و مایه‌ای برای راز و نیاز و آرامش و نیروی باطنی گردید. این نقشهای رمزی برای آنکه در ذهن انسان تأثیر کند و روح را به هیجان آورد، لازم بود با وجه اصلی اداراک بشری متناسب گردد.»

- نقاشان می‌بایست زبانی برای بیان عواطف کشف کنند. نه تنها به منظور آنکه نقشهای شناختنی حاکی از اشیا و معانی وابسته به زندگی به وجود آورند، بلکه به آن قصد که اندیشه

خود را با نقوشی بیان کنند که هر یک به خودی خود دارای تأثیر خاصی باشد. البته این روش بسیار باطنی بود و با علم و اراده هنرمند پیش نمی‌رفت.

- اما هنرمندان کهن که نخستین نگارگران ظرفهای سفالی بودند، علائم و اشکال خاصی ابداع کردند که در نهایت وضوح و شدت تأثیر بود، که این علائم پایه و اساس طراحی شد و این نقوش قراردادی برای ذهن خیالپرور ایرانیان راه توسعه و ترقی را گشود. نقاشان، این راه را در طی هزاران سال پیمودند.

- هنرمندان ایران در عین آن که به رسوم کهن پایبند بودند و آنرا با متانت و وفاداری حفظ می‌کردند، در تکمیل آن رسوم و ابداع دقایق جدید کوشیدند. اگر این هنر بر اثر حوادثی که نیروی ملی ایران را ناتوان می‌کرد گاهی رو به ضعف گذاشت، قالبهای آن روح کهن را حفظ کرد و زمینه را برای تجدد و تجدید آن آماده نگه داشت.»
(اتینگهاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹، ۱ و ۲)

در این پژوهش به مطالعه نقوشی می‌پردازیم که در اندیشه انسان حسی ماورائی و اندیشه‌ای الهی را برمی‌انگیزند و با توجه به اینکه اختصاصاً دوران اسلامی مدنظر می‌باشد، تجلی تفکرات مذهبی و عقاید توحیدی در آثار این دوران کاملاً برجسته بوده و پیام خاصی را که مقصود هنرمند است به خوبی منتقل می‌کنند.

گاه نقوش با بستر خود یعنی ظروف ارتباط جالبی دارند و گاه به بیان پیامی می‌پردازند که به صورت آشکار در زمان خود، قابل بیان نبودند. برای مثال می‌توان به نقوشی اشاره کرد که در این نقوش انسانها لباسی معروف به محرّمات به تن دارند. این لباس که به صورت راه‌راه بوده در ایام سوگواری ماه محرم کاربرد داشته است. در بعضی ادوار به دلیل جلوگیری از برگزاری مراسم عزاداری، هنرمند از طریق نقوش مراسم، غم و اندوه خویش را ابراز می‌داشته است.

اندیشه‌هایی در متن نقوش خود را بیان می‌دارند که عقاید و باورهای رایج در کل جامعه بوده و هنرمند به عنوان کسی که در آن جامعه زندگی می‌کند و با مردم و دربار در ارتباط است، مجموع آنچه را می‌بیند، با هنر خویش می‌آمیزد و آنها را جاودان می‌سازد.